

БОУЛІНГ НА САМОТІ: ЗАНЕПАД СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ АМЕРИКИ

Роберт Д. Патнем

Багато з тих, хто досліджував нові демократії, що виникли протягом останніх півтора десяти років, наголошує, що для консолідації демократичних сил вкрай важливе міцне й активне громадянське суспільство. Особливо це стосується посткомуністичних країн, стосовно яких і вчені, і демократичні активісти однаково скаржились на відсутність або втрату традицій незалежної громадянської діяльності та дуже поширену тенденцію пасивного покладання на державу. Ті, кого турбувала слабкість громадянських суспільств у країнах, що розвиваються, або у посткомуністичному просторі, вважали розвинені західні демократії, і перш за все Сполучені Штати, моделями для наслідування. Та існують вражаючі свідчення того, що життєвість американського громадянського суспільства упродовж декількох останніх десятиріч помітно зменшилась.

Від самого часу публікації «Демократії в Америці» Алексіса Токвіля, Сполучені Штати відігравали центральну роль у систематичному вивченні зв'язків між демократією та громадянським суспільством. І хоча це відбувається почасти тому, що тенденції американського життя часто вважаються провісниками соціальної модернізації, це відбувається також і тому, що Америка традиційно вважається незвичайно «громадянською» (репутація, котра, як ми побачимо далі, не є абсолютно невиправданою).

Коли Токвіль відвідав Америку у 1830-х роках, найбільше його вразила пристрасть американців саме до громадянських об'єднань. Її він сприйняв як ключ до безпрецедентної здатності американців змушувати демократію працювати. Токвіль зауважив, що «американці будь-якого віку, будь-якого соціального статусу, у будь-якому становищі, завжди створюють асоціації. Це не лише комерційні чи промислові об'єднання, в яких усі беруть участь, а тисячі різновидів інших – релігійних, моральних, серйозних, безкорисливих, дуже загальних та дуже обмежених, неймовірно величезних та дуже крихітних... Ніщо, на мій погляд, не заслуговує на більшу увагу, ніж інтелектуальні та моральні об'єднання в Америці»¹.

Нещодавно американські соціологи неотоквіліанського ухилу віднайшли цілу низку емпіричних доказів того, що норми та мережі громадянської участі справляють могутній вплив на якість суспільного життя та ефективність соціальних інститутів (і не лише в Америці). Дослідники у таких галузях як освіта, міська бідність, безробіття, контроль злочинності та наркоманії, і навіть охорона здоров'я, дійшли висновку, що успішні результати є більш вірогідними у громадах, де існує громадянська залученість. Подібним чином, дослідження різноманітних економічних досягнень в різних етнічних групах Сполучених Штатів продемонструвало важливість соціальних зв'язків всередині кожної такої групи. Ці результати узгоджуються з дослідженнями у широкому діапазоні умов, що демонструє життєву важливість соціальних організацій для працевлаштування та багатьох інших економічних результатів.

У той же час, деякі дослідження із соціології економічного розвитку, котрі на перший погляд начебто не пов'язані із цим предметом, зосередили свою увагу на ролі соціальних організацій. Деякі з цих робіт стосуються країн, що розвиваються, інші висвітлюють особливо успішний «мережний капіталізм» Східної Азії². Навіть у менш екзотичних західних

¹ Alexis de Tocqueville, *Democracy in America*, ed. J.P. Maier, trans. George Lawrence (Garden City, N.Y.: Anchor Books, 1969), 513-517.

² Про соціальні організації та економічне зростання, див. Milto J. Esman and Norman Uphoff, *Local Organizations: Intermediaries in Rural Development* (Ithaca: Cornell University Press, 1984), особливо стор. 15-42 та 99-180; також

економіках, надзвичайно ефективні, надзвичайно гнучкі «промислові райони» ґрунтуються на мережах співпраці між робітниками та малими підприємцями. Зовсім не будучи палеоіндустріальним анахронізмом, ці щільні міжособистісні та міжорганізаційні мережі підтримують ультрасучасні підприємства – від високих технологій Силіконової Долини до високої моди Бенетону.

Норми та організованість громадянської участі значно впливають також на ефективність представницького уряду. Це було, принаймні, головним висновком мого 20-річного, квазіекспериментального дослідження субнаціональних урядів у різних регіонах Італії². Хоча всі ці місцеві уряди на папері здавалися однаковими, рівень їхньої ефективності надзвичайно різнився. Систематичне вивчення показало, що якість управління визначалася тривалими традиціями громадянської участі (або їх відсутністю). Кількість виборців, які приходили проголосувати, читання газет, членство у хорових товариствах та футбольних клубах – усе це ознаки успішного регіону. Фактично, історичний аналіз вказує, що ці мережі організованих взаємостосунків, зовсім не будучи побічним явищем соціоекономічної модернізації, є її передумовою.

Не викликає сумніву, що механізми, за допомогою яких соціальна залученість та соціальна пов'язаність призводить до таких результатів, як кращі школи, швидший економічний розвиток, зменшення злочинності та більш ефективний уряд, – такі механізми багатомірні та комплексні. Хоча ці коротко окреслені висновки вимагають подальшого підтвердження й, можливо, оцінки, вражають паралелі у сотнях емпіричних досліджень, що належать до десятка відмінних дисциплін та підгалузей. Соціологи декількох галузей нещодавно запропонували загальну схему розуміння цього феномену, схему, що ґрунтується на концепції *соціального капіталу*³. По аналогії з фізичним капіталом та людським капіталом – знаряддям та підготовкою, що підвищують індивідуальну продуктивність – «соціальний капітал» стосується таких рис соціальної організації як мережі, норми та соціальна довіра, котрі полегшують координацію та співробітництво заради взаємного блага.

З багатьох причин життя є легшим у громаді, адже вона володіє значним запасом соціального капіталу. По-перше, мережі громадянської залученості виховують міцні норми узагальненої взаємодії та сприяють виникненню соціальної довіри. Такі мережі полегшують координацію й співпрацю, посилюють репутації, й таким чином дозволяють вирішити дилеми

Albert O. Hirschman, *Getting Ahead Collectively: Grassroots Experiences in Latin America* (Elmsford, N.Y.: Pergamon Press, 1984), особливо стор. 42-77. Про Східну Азію, див. Gustav Papanek, «The New Asian Capitalism: An Economic Portrait,» in Peter L. Berger and Hsin-Huang Michael Hsiao, eds., *In Search of an East Asian Development Model* (New Brunswick, N.J.: Transaction, 1987), 27-80; Peter B. Evans, «The State as Problem and Solution: Predation, Embedded Autonomy and Structural Change,» in Stephan Haggard and Robert Kaufman, eds., *The Politics of Economic Adjustment* (Princeton: Princeton University Press, 1992), 139-181; Gary G. Hamilton, William Zeile and Wan-Jin Kim, «Network Structure of East Asian Economies,» in Stewart R. Clegg and S. Gordon Redding, eds., *Capitalism in Contrasting Cultures* (Hawthorne, N.Y.: De Gruyter, 1990), 105-129. Див. також Gary G. Hamilton and Nicole Woolsey Biggart, «Market, Culture and Authority: A Comparative Analysis of Management and Organization in the Far East,» *American Journal of Sociology* (Supplement) 94 (1988): S52-S94; Susan Greenhalgh, «Families and Networks in Taiwan's Economic Development,» in Edwin Winckler and Susan Greenhalgh, eds., *Contending Approaches to the Political Economy of Taiwan* (Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe, 1987), 224-245.

² Robert D. Putnam, *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy* (Princeton: Princeton University Press, 1993).

³ Концепцією соціального капіталу ми перш за все завдячуємо Джеймсові С. Коулмену. Див. James S. Coleman, «Social Capital in the Creation of Human Capital,» *American Journal of Sociology* (Supplement) 94 (1988): S95-S120; James S. Coleman, *The Foundations of Social Theory* (Cambridge: Harvard University Press, 1990), 300-321. Див. також Mark Granovetter, «Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness,» *American Journal of Sociology* 91 (1985): 481-510; Glenn C. Loury, «Why Should We Care About Group Inequality?» *Social Philosophy and Policy* 5 (1987): 249-271; Robert D. Putnam, «The Prosperous Community: Social Capital and Public Life,» *American Prospect* 13 (1993): 35-42. Наскільки мені відомо, першим вченим, який застосував термін «соціальний капітал» у його сучасному розумінні, була Джейн Джекобс (Jane Jacobs). Вона зробила це у своїй книзі *The Death and Life of Great American Cities* (New York: Random House, 1961), 138.

колективної дії. Коли економічні та політичні переговори закарбовані у щільній мережі соціальної взаємодії, стимули до опортунізму значно зменшуються. В той же час, мережі громадянської залученості є втіленням минулих успіхів співробітництва, котрі можуть слугувати моделями для майбутньої співпраці. Нарешті, щільні мережі взаємодії, ймовірно, розширюють відчуття власного «я» учасників, розвиваючи «я» до «ми», або (мовою теоретиків раціонального вибору), посилюючи «смак» учасників взаємодії до колективних благ.

Я не маю своїм наміром розглядати тут розвиток теорії соціального капіталу (а тим більше робити свій внесок до цієї теорії). Навпаки, я використовую центральний принцип цієї швидко зростаючої маси робіт – а саме те, що соціальні зв'язки та громадянська залученість впливають на всі сфери нашого суспільного життя та наші приватні перспективи – як вихідний пункт емпіричного дослідження соціального капіталу в сучасній Америці. У цій роботі я зосереджуюсь виключно на американському прикладі, хоча тенденції, котрі я тут зображую, певною мірою можуть характеризувати багато сучасних суспільств.

Що сталося з громадянською залученістю?

Ми починаємо зі знайомого свідчення про зміни схем політичної участі не в останню чергу тому, що це, у вузькому сенсі, стосується питань демократії. Розглянемо добре відоме зниження кількості активних виборців, які приходять проголосувати на національних виборах протягом останніх трьох десятиліть. З відносно високого рівня, котрий спостерігався на початку 1960-х років, у 1990-х цей показник знизився майже на чверть; десятки мільйонів американців відмовились від такої колись звичайної (для своїх батьків) готовності брати участь у найпростішому громадянському акті. Подібні тенденції також характерні для участі у місцевих виборах та виборах на рівні штатів.

Однак американці все частіше обминають не лише кабінку для голосування. Серія ідентичних запитань, котрі Організація Роупера десять разів на рік упродовж останніх двадцяти років ставила національній вибірці громадян, демонструє, що з 1973 року кількість американців, які повідомили, що *«протягом останнього року»* вони *«відвідали публічні збори зі справ міста або школи»* зменшилась більш ніж на третину (з 22% у 1973 році до 13% у 1993). Подібні (чи навіть більші) зменшення виявились у відповідях на запитання про відвідини політичного з'їзду або промови, роботу у комітеті якоїсь місцевої організації та роботу у політичній партії. За всіма показниками, пряма залученість американців до політики та уряду постійно та різко зменшувалась протягом життя минулого покоління, незважаючи на той факт, що середній рівень освіти – показник, що дозволяє найкращим чином спрогнозувати індивідуальний рівень політичної участі – значно виріс за цей період. Кожного року протягом останніх одного-двох десятиріч, мільйони й мільйони людей дистанціюються від справ своєї громади.

Не є простим збігом обставин і те, що протягом цієї епохи американці відійшли від політики та уряду також і психологічно. Частка американців, які відповіли, що *«довіряють уряду у Вашингтоні»* «деколи» або «майже ніколи» збільшилась із 30% у 1966 році до 75% у 1992-му.

Звичайно, ці тенденції добре відомі, й здається, що взяті окремо, вони можуть отримати суто політичне пояснення. Можливо, довга низка політичних трагедій та скандалів, починаючи з 1960-х років (вбивства, В'єтнам, «Уотергейт», «Ірангейт» тощо) спровокувала у середовищі американців зрозумілу відразу до політиків та уряду, що, у свою чергу, спричинило їхній відхід від політики. Я не сумніваюсь у певній справедливості цього загального пояснення, але коли ми пильніше подивимось на більш широкі тенденції у громадянській залученості, стають також очевидними і обмеження такого пояснення.

Наш огляд членства американців в організаціях корисно розпочати з агрегованих результатів Загального Соціального Огляду – наукового загальнонаціонального огляду, що повторювався 14 разів за останні двадцять років. Групи, пов'язані із церквою, складають найпоширеніший тип організацій, до яких приєднуються американці; вони особливо популярні серед жінок. Інші типи організацій, до яких часто вступають жінки, становлять групи при школах (в основному асоціації батьків та вчителів), спортивні групи, професійні товариства та літературні товариства. Серед чоловіків відносно популярними є спортивні клуби, профспілки, професійні товариства, братства, ветеранські групи та сервісні клуби.

Приналежність до релігійних груп є найпоширенішим серед американців членством у об'єднаннях. І насправді, за багатьма вимірами Америка залишається (навіть ще більше, ніж за часів Токвіля) вражаюче «церковним» товариством. Наприклад, кількість храмів на душу населення у Сполучених Штатах вища, ніж у будь-якої іншої нації на Землі. Та здається, що релігійні почуття в Америці поступово втрачають свій зв'язок із відповідними інституціями та стають дедалі більше самовизначеними.

До якого ж результату призвів за останні три-чотири десятиріччя цей комплекс протилежних течій, якщо розглядати його з точки зору участі американців в організованій релігії? Загальна модель зрозуміла: у 1960-і роки відбулося значне зменшення кількості людей, які щотижня відвідують церкву – з приблизно 48% наприкінці 1950-х до 41% на початку 1970-х років. З того часу цей рівень не зріс або ж (за даними деяких досліджень) ще більше знизився. Дані Загального Соціального Огляду також демонструють помірне зниження членства (відбулося за останні 20 років) в усіх групах, пов'язаних із церквою. Може здаватись, що загальна участь американців і у релігійних служіннях, і у групах, пов'язаних із церквою, помірно знизилась (приблизно на одну шосту) порівняно з 1960-и роками.

Одну з найпоширеніших форм організаційної належності серед американських робітників упродовж багатьох років забезпечували профспілки. Та членство у професійних спілках протягом приблизно чотирьох останніх десятиріч зменшується, причому найшвидше зниження цього показника відбувалося між 1975 та 1985 роками. Порівнюючи із серединою 1950-х років, коли членство у профспілках досягло свого піку, частка несільськогосподарських американських робітників, які беруть участь у діяльності профспілок, зменшилась більш ніж наполовину – від 32,5% у 1953 році до 15,8 % у 1992 році. На сьогодні практично увесь вибухоподібний зріст членства у профспілках, котрий пов'язували із «Новим курсом» Ф.Д.Рузвельта, вже стерся. Солідарність профспілкових груп залишилась лише у згасаючій пам'яті чоловіків похилого віку⁴.

Особливо важливою формою громадянської участі в Америці ХХ століття була Асоціація батьків та вчителів (РТА), оскільки причетність батьків до освітнього процесу є особливо ефективною формою соціального капіталу. Тому дуже прикро бачити, що участь у батьківсько-вчительських організаціях упродовж лише одного покоління впала з 12 мільйонів у 1964 році до 5 мільйонів у 1982 році, перш ніж відродитися до 7 мільйонів зараз.

Далі ми розглянемо дані про членство (а також бажання брати участь) у громадянських та «братерських» організаціях. Ці дані демонструють вражаючі тенденції. По-перше, починаючи з 1960-х років, рівень членства у традиційних жіночих групах більш-менш стабільно знижувався. Наприклад, членство у національній Федерації Жіночих Клубів, починаючи з 1964 року, зменшилося більш ніж наполовину (59%), а членство у Лізі Жінок-Виборців (LWV) з 1969 року зменшилося на 42 %⁵.

---

⁴ Будь-якій спрощеній політичній інтерпретації занепаду американського юніонізму доведеться врахувати той факт, що найстрімкіше зниження почалось більш ніж за шість років до нападок адміністрації Рейгана на **PATCO**. Дані Загального Соціального Огляду демонструють, що між 1975 та 1991 роками кількість повідомлень про членство у профспілках знизилась приблизно на 40 %.

⁵ Дані по LWV наявні за довший відрізок часу та демонструють цікаві тенденції: різке зменшення кількості членів під час Депресії, стійке й потужне зростання їх числа після Другої світової війни, коли з 1945 по 1969 рік

Подібні зниження виявляються і у чисельності волонтерів основних громадянських організацій, таких, наприклад, як Бойскаути (порівняно з 1970 роком їх стало менше на 26 %) та Червоний Хрест (на 61 % від рівня 1970 року). Але що, як раптом ці волонтери просто вирішили віддати свою лояльність іншим організаціям? Дані стосовно «регулярного» (на відміну від «випадкового» чи «принагідного») волонтерства за 1974 та 1989 роки існують в Поточних оглядах населення Департаменту праці. Згідно даних Департаменту, за ці 15 років серйозне волонтерство зменшилося приблизно на одну шосту, з 24 % дорослих у 1974 році до 20 % у 1989-му. Кількість санітарів Червоного Хреста та лідерів загонів бойскаутів, які відійшли від роботи, не врівноважується рівним числом нових членів.

Значне зменшення свого членства протягом 1980-х та 1990-х років також демонструють братерські організації. Членство особливо суттєво зменшилось у таких братствах як Леви (Lions) (на 12% з 1983 року), Лосі (Elks) (на 18 % з 1979 року), Святі (Shriners) (27 % з 1979 року), Джейсіз (Jaycees) (44 % з 1979 року) та Масони (Masons) (39 % з 1959 року). В цілому, після постійного зростання протягом переважної частини XX століття, багато основних громадянських організацій за останні десять-двадцять років переживають раптовий, значний і майже одночасний занепад членства.

Найхімерніший, але дратуючий доказ соціальної неучасті американців, який я знайшов, полягає ось у чому: сьогодні у боулінг грає більше американців, ніж будь-коли раніше, але заняття боулінгом у організованих лігах стрімко зменшилося за останнє десятиріччя. З 1980 по 1993 рік кількість боулерів у Америці збільшилась на 10 %, а кількість членів ліг боулінгу зменшилась на 40 %. (Аби цей приклад не здався абсолютно тривіальним, хочу сказати, що протягом 1993 року хоча б один раз у боулінг грали 80 мільйонів американців, а це *майже на третину більше, ніж проголосувало у виборах до Конгресу 1994 року* і майже та сама кількість людей, які регулярно ходять до церкви. Навіть після занепаду ліг боулінгу у 1980-х роках, приблизно 3 % дорослих американців регулярно займається боулінгом у лігах). Підйом самостійного боулінгу загрожує заробіткам власників кегельбанів, тому що гравці ліг споживають втричі більше пива та піцци, ніж самостійні гравці, а гроші у закладах з боулінгом заробляють саме за рахунок пива та піцци, а не куль та взуття. Однак ще більша соціальна значимість цього явища полягає у соціальній взаємодії та навіть випадкових громадянських розмовах за пивом та піццою, від чого поодинокі гравці утримуються. І незалежно від того, віддає більшість американців перевагу боулінгу чи голосуванню, зникнення боулінгових команд демонструє ще одну форму занепаду соціального капіталу.

Протилежні тенденції

Тут нам доведеться мати справу із серйозним контраргументом, котрий полягає у тому, що, можливо, традиційні форми громадських організацій, занепад яких ми досліджуємо, поступаються місцем здоровим новим організаціям. Наприклад, протягом 1970-х та 1980-х років швидко зростали національні екологічні організації (такі, як С'єрра Клуб) та феміністські групи (такі, як Національна Організація Жінок). Нині ці об'єднання нараховують сотні тисяч членів, які сплачують членські внески. Ще більш вражаючим прикладом є Американська Асоціація Пенсіонерів, котра експоненційно зросла від 400 тисяч членів (тих, хто має членські квитки) у 1960 році, до 33 мільйонів у 1993, ставши найбільшою (після Католицької церкви) недержавною організацією у світі. Національні адміністратори цих

членство у Лізі збільшилось утричі, і потім, починаючи з 1969 року, зниження, яке вже знищило майже всі повоєнні надбання та усе ще триває. Подібну історичну динаміку демонструють і ті чоловічі братерські організації, для яких існують порівняльні дані – стабільне зростання протягом перших семи десятиріч століття, з перервою лише під час Великої Депресії, за яким слідує колапс 1970-х та 1980-х років, котрий знищив уже майже все повоєнне розширення та триває й досі.

організацій вважаються найбільш грізними лобістами у Вашингтоні, почасти завдяки своїм величезним спискам розсилки, як вважається, лояльних членів.

Ці нові масові організації, очевидно, мають величезне політичне значення. Проте, з точки зору соціального зв'язку, вони значною мірою відрізняються від класичних «вторинних асоціацій», настільки, що нам довелося вигадувати нову назву – можливо, «третинні організації». Для більшості їхніх членів, єдиний акт членства полягає лише у тому, щоб підписати чек із членським внеском або час від часу отримувати інформаційний бюлетень. Мало хто відвідує збори таких організацій, а більшість навряд чи коли (цілеспрямовано) зустрічалась із будь-яким іншим членом. Зв'язок між двома членами С'єрра Клубу не так нагадує зв'язок між двома членами садівничого клубу, як зв'язок між будь-якими фанами групи «Ред Сокс» (чи двома захопленими власниками авто «Хонда»): вони підтримують ту саму команду та поділяють деякі спільні інтереси, але навіть не здогадуються про існування один одного. Коротко кажучи, вони пов'язані із спільними символами, спільними лідерами і навіть спільними ідеями – але не один з одним. Теорія соціального капіталу стверджує, що членство в асоціаціях, наприклад, повинно підвищувати соціальну довіру, та це твердження надто спрощене по відношенню до членства у третинних асоціаціях. З точки зору соціальної пов'язаності, Фонд Захисту Довкілля та боулінгова ліга просто належать до різних категорій.

Якщо зростання третинних асоціацій є першим потенційним (хоча й не дуже реальним) контраргументом, що його можна висунути проти моєї тези, тоді розквіт неурядових організацій, особливо неприбуткових сервісних агентств, являє собою іншу протилежну тенденцію. Цей так званий третій сектор включає все – від Оксфордського Комітету Допомоги Голодуючим та Метрополітен Музею до Фонду Форда та Клініки Майо. Іншими словами, хоча більшість вторинних асоціацій є неприбутковими, більшість неприбуткових агентств не є вторинними асоціаціями. Пов'язувати тенденції змін у розмірах неприбуткового сектору з тенденціями соціальної причетності було б іншою фундаментальною концептуальною помилкою⁶.

Третя потенційна протилежна тенденція більш-менш стосується оцінки соціального капіталу та громадянської залученості. Деякі дослідники стверджували, що останні кілька десятиліть відбувається швидке поширення різного роду «груп підтримки». Роберт Ватноу (Robert Wuthnow) повідомляє, що принаймні 40 % американців заявляє про те, що кожен з них «сьогодні належить до певної малої групи, котра регулярно зустрічається й надає підтримки або піклування тим, хто бере в ній участь»⁷. Багато цих груп пов'язані з релігією, багато інших – ні. Наприклад, близько 5 % респондентів з національної вибірки Ватноу стверджують, що регулярно беруть участь у групах «самопомогі», таких, скажімо, як групи Анонімних алкоголіків, та майже стільки ж респондентів повідомляє про свою належність до груп обговорення книжок та клубів хобі.

Групи, описані респондентами Ватноу, безсумнівно являють собою важливу форму соціального капіталу, і їх необхідно враховувати у будь-яких серйозних розрахунках тенденцій соціальної причетності. З іншого боку, вони не відіграють тієї ж типової ролі, що й традиційні громадянські асоціації. Як наголошує Ватноу:

«Малі групи нездатні настільки ефективно плекати громаду, як цього б хотілося багатьом їхнім прихильникам. Деякі малі групи дають особі лише змогу зосередитись

---

⁶ Порівн. Lester M. Salamon, «The Rise of the Nonprofit Sector,» *Foreign Affairs* 73 (July-August 1994): 109-122. Див. також Salamon, «Partners in Public Service: The Scope and Theory of Government-Nonprofit Relations,» in Walter W. Powell, ed., *The Nonprofit Sector: A Research Handbook* (New Haven: Yale University Press, 1987), 99-117. Емпіричні докази Саламона не підтверджують його висновків про глобальну «революцію асоціацій», котру за її значенням можна порівняти із розквітом нації-держави декілька століть тому.

⁷ Robert Wuthnow, *Sharing the Journey: Support Groups in America's New Quest for Community* (New York: The Free Press, 1994), 45.

на собі у присутності інших. Соціальний контракт, що зв'язує членів разом, забезпечує лише найслабкіше із зобов'язань. Заходьте, як буде час. Говоріть, якщо хочете. Поважайте погляди інших. Не критикуйте. Тихенько підіть, якщо вам не подобається... Ми можемо уявити, що [ці малі групи] й насправді замінюють нам сім'ї, сусідів та ширші громадські стосунки, котрі можуть вимагати зобов'язань на все життя, але насправді цього не відбувається»⁸.

Усі ці потенційні протилежні тенденції – третинні організації, неприбуткові організації та групи підтримки – слід якось зважити відносно ерозії традиційних громадських організацій. Це можна зробити, проаналізувавши, наприклад, результати Національного Соціального Огляду.

Загальне членство в асоціаціях з 1967 по 1993 рік значно зменшилося в усіх вікових категоріях. Серед тих, хто має освіту на рівні коледжу, середня кількість членства у групах на одну особу знизилась із 2,8 до 2,0 (на 26 %), серед випускників середніх шкіл, цей показник упав з 1,8 до 1,2 (32 %), а серед тих, хто закінчив менше 12 класів – з 1,4 до 1,1 (25 %). Іншими словами, на *всіх* освітніх (а значить, і соціальних) рівнях американського суспільства, та враховуючи *усі* види членства у групах, *середня кількість членства у асоціаціях за чверть століття зменшилася приблизно на чверть*. Без показників рівня освіти це не настільки очевидно, та головна ідея полягає у наступному: *зараз більше американців, ніж будь-коли раніше, знаходиться у соціальних обставинах, котрі сприяють залученості до асоціацій (вища освіта, середній вік тощо), однак, тим не менш, сукупне членство в асоціаціях або стає формальним, або занепадає*.

За типами груп, тенденція до зниження найбільш помітна для груп, пов'язаних із церквою, для профспілок, братерських та ветеранських організацій та груп шкільного сервісу. Навпаки, за останні три роки зросло членство у професійних асоціаціях, хоча й менше, ніж можна було очікувати, враховуючи швидке зростання освітніх та професійних рівнів. В основному у виборці ті самі тенденції характерні і для чоловіків, і для жінок. Коротко кажучи, наявні дані дослідження підтверджують наш попередній висновок: американський соціальний капітал у формі громадянських асоціацій протягом останнього покоління значно зменшився.

Добросусідство та соціальна довіра

Я вже зазначав раніше, що найдоступніші кількісні докази тенденцій соціальної причетності включають формальні установи: кабінет для голосування, збори профспілок або асоціацію батьків та вчителів. Єдиний яскравий виняток так широко обговорювався, що тут практично не вимагає коментарів: найфундаментальнішою формою соціального капіталу є сім'я, і масові докази послаблення зв'язків всередині сім'ї (як у широкому розумінні, так і її ядра) добре відомі. Звичайно, ця тенденція цілком узгоджується із нашою темою соціальної декапіталізації та може допомогти її пояснити.

Іншим аспектом неформального соціального капіталу, щодо якого у нас існують достовірні серії даних за різні часи, включає добросусідство. У кожному Загальному Соціальному Огляді, починаючи з 1974 року респондентів запитували: «Як часто Ви проводите неофіційний вечір із своїм сусідом?» Частка американців, які спілкуються зі своїми сусідами частіше ніж раз на рік повільно, але неухильно зменшувалася протягом останніх двох десятиліть, від 72 % у 1974 році до 61 % у 1993 році. (З іншого боку, «спілкування із друзями, які не живуть по сусідству» зростає - тенденція, що може відображати зростання соціальних зв'язків за місцем роботи).

---

⁸ Там само, pp. 3-6.

Окрім того, американці стають менш довірливими. Частка американців, які говорять, що більшості людей можна довіряти, зменшилася більш ніж на третину між 1960 роком, коли про це повідомило 58 %, та 1993 роком, коли це зробили лише 37 %. Ця ж тенденція очевидна для всіх освітніх груп; і справді, оскільки соціальна довіра також корелює із освітою та оскільки рівень освіти різко виріс, загальне зниження соціальної довіри стає ще більш очевидним, якщо враховувати освіту.

У нашому обговоренні тенденцій соціального зв'язку та громадянської залученості мовчазно вважалося, що всі форми соціального капіталу, про які ми говорили, самі корелюють серед окремих осіб. Це й насправді так. Члени об'єднань із більшою вірогідністю, ніж не-члени, будуть брати участь у політиці, проводити більше часу із сусідами, виражати соціальну довіру тощо.

Тісний зв'язок між соціальною довірою та членством у асоціаціях виявляється не лише для різних часів та осіб, а й для різних держав. Дані Огляду Світових Цінностей за 1991 рік демонструють наступне⁹:

1) Серед 35 країн, охоплених цим оглядом, існує тісна кореляція між соціальною довірою та громадянською залученістю: чим вища у суспільстві щільність членства в асоціаціях, тим більш довірливі його громадяни. Довіра та залученість – це дві сторони одного й того самого фактору – соціального капіталу.

2) За міжнаціональними стандартами Америка й досі має порівняно високий рейтинг за обома цими вимірами соціального капіталу. Навіть у 1990-і роки, після декількох десятиліть його занепаду, американці все ще довірливіші та більш соціально залучені, ніж люди у більшості інших країн світу.

3) Проте, тенденції останньої чверті століття вочевидь відсунули Сполучені Штати на значно нижчу сходинку у міжнародному рейтингу соціального капіталу. Таке погіршення рівня соціального капіталу Америки настільки суттєве, що (якщо тільки жодна інша країна за той самий час не змінить своєї позиції) буде достатньо ще чверті століття і змін з тією ж швидкістю, аби Сполучені Штати потрапили приблизно на те місце, яке сьогодні займають такі країни, як Південна Корея, Бельгія або Естонія – грубо кажучи, усередину рейтингу рівня соціального капіталу. А якщо занепад з тією ж швидкістю відбуватиметься упродовж двох поколінь, це відкине Сполучені Штати до рівня таких країн, як сучасні Чилі, Португалія та Словенія.

Чому занепадає соціальний капітал США?

Як ми побачили, за останні два чи три десятиріччя в Америці щось сталося – щось, що зменшило громадянську залученість та соціальну пов'язаність. Щоб це могло бути? Ось кілька можливих пояснень та деякі початкові доводи по кожному з них.

Приплив жінок до складу робочої сили.

За ці ж два чи три десятиріччя, мільйони американських жінок залишили свої домогосподарства на користь оплачуваної роботи. Це основна, хоча й не єдина причина того, що за ці роки значно подовжився робочий тиждень середнього американця. Здається досить правдоподібним, що ця соціальна революція мала зменшити час та енергію, котрі залишались для розбудови соціального капіталу. Для деяких організацій, таких як Асоціація батьків та вчителів, Ліга жінок-виборців, Федерація жіночих клубів та Червоний Хрест, це, майже напевно, дуже важлива частина їхньої історії. Найрізкіше падіння громадянської участі жінок відбулося у 1970-ті роки; з кінця 1960-х років кількість членів у цих, зазначених вище,

---

⁹ Я вдячний Рональду Інглеарту, який очолює цей унікальний міжнаціональний проект, за надання цих корисних даних. Див. Ronald Inglehart, «The Impact of Culture of Economic Development: Theory, Hypotheses, and Some Empirical Tests» (неопублікований текст, University of Michigan, 1994).

«жіночих» організаціях зменшилося майже наполовину. З іншого боку, основне зменшення членства у чоловічих організаціях відбулося на десять років пізніше; на цей час загальне арифметичне склало близько 25 % для типової організації. З іншого боку, дослідження свідчать, що сукупне зменшення членства у організаціях для чоловіків практично настільки ж велике, як і для жінок. Звичайно, логічно було б припустити, що зменшення залученості чоловіків є прямим ефектом вивільнення жінок, наприклад, через стоси немитого посуду вдома, однак часово-бюджетні дослідження свідчать, що більшість чоловіків працюючих жінок беруть на себе лише невелику частку домашньої роботи. Коротко кажучи, за погіршенням соціального капіталу стоїть щось більше, ніж жіноча революція.

Мобільність: гіпотеза «пересаджування».

Численні дослідження організаційної залученості свідчать, що постійність місця проживання, а також таке споріднене з цим явище як домоволодіння, чітко пов'язані із більшою громадянською залученістю. Мобільність, так само як і часте пересаджування рослини, має тенденцію порушувати кореневу систему, а для «невкоріненої» особи потрібно багато часу, щоб пустити нове коріння. Здається правдоподібним, що автомобіль, зростання населення у приміській зоні та міграція до Сонячного поясу знижують соціальну вкоріненість пересічного американця, але ця гіпотеза має одне очевидне ускладнення: найвірогідніші дані свідчать, що стабільність місця проживання та кількість домовласників, починаючи з 1965 року, в Америці дещо зростали, і зараз ці показники набагато вищі, ніж у 1950-і роки, коли громадянська залученість та соціальна пов'язаність за нашими мірками були набагато вищими.

Наші демографічні перетворення.

З 1960-х років відбулись додаткові зміни й в американській родині – менше шлюбів, більше розлучень, менше дітей, менші реальні зарплати і таке інше. І кожен з цих змін можна пов'язувати із певним спадом громадянської залученості, оскільки одружені батьки із середнього класу загалом більш соціально залучені, ніж інші люди. Окрім того, масштабні зміни, що охопили американську економіку у ці роки – наприклад, заміна маленької овочевої крамнички супермаркетом, а тепер, як здається, електронним шопінгом без виходу на вулицю, або заміна місцевих підприємств представництвами далеких мультинаціональних фірм – могли підірвати матеріальну та навіть фізичну основу громадянської залученості.

Новітні технології і дозволя.

Є причина вважати, що глибоко вкорінені технологічні тенденції радикально «приватизують» або «індивідуалізують» те, як ми використовуємо свій вільний час, і таким чином перешкоджають багатьом можливостям формувати соціальний капітал. Найочевиднішим та можливо найпотужнішим інструментом цієї революції є телебачення. Часово-бюджетні дослідження показали, що зростання часу, який американці витрачають, дивлячись телевізор, спричинило й інші зміни того, як вони проводять свої дні та ночі. Телебачення зробило наші громади (чи, скоріше, те, що ми відчуваємо як свою громаду) ширшими та дрібнішими. Говорячи мовою економіки, електронні технології дозволяють повніше задовольняти смаки окремих осіб, але ціною позитивних зовнішніх соціальних факторів, що пов'язуються із більш примітивними формами дозволя. Та ж логіка справедлива і щодо заміни водевілю кінотеатрами, а тепер кінотеатрів – відеоманітофонами. Нові шоломи «віртуальної реальності», котрі ми невдовзі надінемо, щоб розважатись у абсолютній самоті, є лише продовженням цієї тенденції. Чи забивають новітні технології клин між нашими особистими інтересами та нашими колективними інтересами? Це питання заслуговує на краще вивчення.

Що робити?

Останній притулок негідника від соціології – закликати до подальших досліджень. Тим не менш, не можу утриматися, щоб не запропонувати деяких подальших напрямів дослідження.

- Нам слід визначити виміри соціального капіталу, який вочевидь не є одномірною концепцією, незважаючи на мову (навіть у цьому есе), що натякає на інше. Які типи організацій та мереж найефективніше втілюють – або генерують – соціальний капітал, у сенсі взаємної довіри, вирішення дилем колективної дії та розширення соціальних ідентичностей? У цьому есе я підкреслив щільність асоційованого життя. В одній із попередніх робіт я звертав увагу на структуру мереж, стверджуючи, що «горизонтальні» зв'язки являють собою продуктивніший соціальний капітал, ніж «вертикальні»¹⁰.

- Інший набір важливих питань містить протилежні макросоціологічні тенденції, які можуть перетинатись з описаними тут. Наприклад, як на соціальний капітал вплинуть електронні мережі? Я підозрюю, що зустріч в електронному форумі – не те ж саме, що зустріч у боулінг-клубі – чи навіть у барі – але тут потрібне складне емпіричне дослідження. А як щодо розвитку соціального капіталу на робочому місці? Тут він збільшується - на противагу зменшенню громадянської залученості, відображаючи певний соціологічний аналог першого закону термодинаміки – соціальний капітал не створюється і не знищується, а лише перерозподіляється? Чи тенденції, описані у цьому есе, являють собою суцільні втрати?

- Округлена оцінка змін американського соціального капіталу за останню чверть сторіччя має враховувати не лише переваги, а й ціну громадянської залученості. Не варто романтизувати громадянське життя середнього класу у маленькому американському містечку 1950-х років. Окрім шкідливих тенденцій, вказаних у цьому есе, останніми десятиріччями ми стали свідками значного зниження рівня нетерпимості та відкритої дискримінації, і ці благодотворні тенденції можуть бути комплексно пов'язані з руйнуванням традиційного соціального капіталу. Більш того, збалансований облік рахунків соціального капіталу потребує узгодження поглядів цього підходу із безсумнівними підходами, запропонованими Манкуром Ольсоном та іншими, хто наголошував, що тісно пов'язані соціальні, економічні та політичні організації мають тенденцію до неефективної картелізації та до того, що політекономисти називають «гонитвою за рентою», а звичайні чоловіки й жінки називають корупцією¹¹.

- Нарешті, і, можливо, якнайшвидше, нам слід творчо дослідити, як державна політика втручається (чи може втрутитись) у формування соціального капіталу. В деяких широковідомих прикладах, державна політика зруйнувала високоефективні соціальні мережі та норми. Американська політика розчистки міських нетрів 1950-х та 1960-х років, наприклад, відновила фізичний капітал, але дуже високою ціною існуючого соціального капіталу. Консолідація відділень пошти та маленьких шкільних районів обіцяла адміністративні та фінансові вигоди, однак детальне обчислення наслідків цієї політики для соціального капіталу може винести більш негативний вирок. З іншого боку, такі колишні ініціативи, як окружна сільськогосподарсько-агентська система, общинні коледжі та податкові пільги для благодійних внесків, демонструють, що уряд і справді може сприяти формуванню соціального капіталу. Навіть нещодавня пропозиція у місті Сан-Луїс-Обіспо, Каліфорнія, за якою вимагається, аби усі нові будівлі з фасаду мали ганки, ілюструє владу уряду впливати на те, де і як формуються мережі.

Концепція «громадянського суспільства» відіграла центральну роль у сучасних глобальних дебатах про передумови демократії та демократизацію. У новітніх демократіях цей вираз відповідно зосереджує увагу на необхідності плекати енергійне громадянське життя

¹⁰ Див. мою книгу «Як змусити демократію працювати» (Making Democracy Work), особливо частину 6.

¹¹ Див. Mancur Olson, *The Rise and Decline of Nations: Economic Growth, Stagflation, and Social Rigidities* (New Haven: Yale University Press, 1982), 2.

на ґрунті, традиційно недружньому до самоуправління. У розвинених демократичних суспільствах, за іронією, усе більша кількість громадян ставить під сумнів ефективність своїх громадських інститутів саме в той момент, коли ліберальна демократія захопила поле битви ідеологічно та геополітично. Принаймні в Америці це дає підстави підозрювати, що таке демократичне безладдя може бути пов'язаним із широким та поступовим руйнуванням громадянської залученості, котре почалося чверть століття тому. На нашому науковому порядку денному одним з перших має стояти питання про те, чи відбувається подібне руйнування соціального капіталу в інших розвинених демократіях, можливо, в іншому інституційному та поведінковому вигляді. На порядку денному Сполучених Штатів Америки одним з перших має стояти питання про те, як змінити ці шкідливі тенденції соціальної пов'язаності на краще, таким чином відновивши громадянську залученість та громадянську довіру.